

АРАБСЬКИЙ БЛИЗЬКИЙ СХІД У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН

Розглянуто особливості формування зовнішньополітичного курсу Ісламської Республіки Іран (ІРІ) щодо регіону Близького Сходу. Визначено характер розвитку відносин між Іраном і країнами регіону, а також досліджено причини виникнення багатьох актуальних проблем, що заважають конструктивному діалогу між ІРІ та близькосхідними державами. Вказано чинники, що сприяють ескалації цього конфлікту. Сформульовано ймовірний сценарій зовнішньополітичного дискурсу Ісламської республіки в період політичного домінування іранського консервативного крила.

Ключові слова: Ісламська Республіка Іран, Близький Схід, сунітсько-шиїтський конфлікт, регіональна безпека, зовнішня політика.

Вступ. Наявний санкційний режим і міжнародна ізоляція, інспіровані Сполученими Штатами та їхніми близькосхідними союзниками, а також збереження впливу ідеології Хомейні на зовнішньополітичну поведінку країни, спонукають керівництво ІРІ вдаватися до кроків, спрямованих на формування гнучкої регіональної політики. У контексті розбудови геостратегії Ірану щодо особливостей регіональної політики країни простежується багато ініціатив, реалізація яких відбувається як на регіональному рівні, так й у вигляді налагодження тісних двосторонніх зв'язків.

Виклад матеріалу. Відносини Ірану й арабського Близького Сходу в усі часи вирізнялися контраверсійним характером з огляду на те, що зазначений регіон становив особливу сферу інтересів країни. Підхід, де близькосхідний регіон розцінюється іранською стороною як об'єкт власних геополітичних інтересів, призводить до зростання напруги у взаємовідносинах між Іраном та арабським світом, особливо після подій Ісламської революції, де аргументація іранського домінування з експлуатації історичної тематики змістилась у релігійну площину. Проте можна припустити, що ірано-арабська конфронтація – це не наслідки націоналістичної риторики Пехлеві, чи релігійної – Хомейні. Цей конфлікт існує вже понад тисячу років, від моменту завоювання арабами в 644–651 рр. сасанідського Ірану, що, з одного боку, призвело до становлення полікультурної ісламської умми за рахунок засвоєння арабами перської спадщини, а з іншого – означало початок багатовікового суперництва іранського й арабського елементу в межах домінування в ісламському світі; зазначена конфронтація й нині продовжує дестабілізувати близькосхідний регіон [13, с. 18].

З часів перемоги Ісламської революції вже традиційним суперником Ірану серед арабських країн у контексті боротьби за регіональне лідерство та першість в ісламському світі є Саудівська Аравія. Погіршення взаємовідносин між обома країнами можна спостерігати ще в період існування шахського режиму; діяльність саудівського керівництва зосереджувалась на дискредитації шахського Ірану в очах Сполучених Штатів задля набуття статусу ключового союзника США в регіоні [13]. Події Ісламської революції та прихід до влади режиму Хомейні призвели до різкого загострення двосторонніх відносин. Керівництво ІРІ на тому етапі активно просувало ідею "Експорту ісламської революції", що передбачала використання шиїтських анклавів для дестабілізації Близького Сходу. Повалення монархії в Ірані та захоплення влади радикально налаштованими представниками шиїтського духовенства, що декларувало поширення хвилі Ісламської революції та ліквідацію в мусульманських країнах світської моделі державного устрою, її заміщення на теократичну модель, сприймалося сау-

дівською стороною як пряма загроза державному суверенітету та власній територіальній цілісності, а також як безпосереднє втручання у внутрішні справи країни з метою дестабілізації політичної ситуації.

Такі побоювання можна вважати обґрунтованими з огляду на вагому частку населення, яку становили на той момент шиїти в населенні країн-сусідів Ірану [2; 13, с. 186; 14, с. 8]. Істотною проблемою також становило й становить наразі положення шиїтської общини в самій Саудівській Аравії, де за приблизними оцінками шиїтів налічується 10–15 % від загальної кількості населення країни [2]. Особливо гостро проблема для саудівського керівництва стоїть внаслідок того, що шиїтська община в переважній більшості населяє оази Катіф та ель Хаса у Східній провінції королівства, на території якої зосереджено більшу частину нафтових родовищ Саудівської Аравії [2]. Ситуація також ускладнюється за рахунок позиції вищого шиїтського духовенства Ірану, яке 1980 р. поставило під сумнів статус короля Саудівської Аравії як хранителя мусульманських святинь, заявивши, що доступ до священних міст, Мекки та Медини, повинні мати всі мусульмани й регуляція щорічних потоків паломників до цих міст не повинна бути компетенцією саудівського керівництва [9, с. 177; 13, с. 192].

У 80-ті рр. минулого століття саудівська сторона надавала широку фінансову та політичну підтримку режиму Саддама Хусейна під час Ірано-іракської війни. Іракський уряд, скориставшись скрутною післяреволюційною внутрішньополітичною ситуацією в Ірані та тимчасовим послабленням іранських збройних сил, 22 вересня 1980 р. здійснив військову агресію проти Ісламської республіки, однією з цілей якої був превентивний удар по новоутвореному ісламському режиму, що випливало з побоювань щодо можливості нового іранського уряду, з огляду на особливості ідеології хомейнізму, сприяття розгортанню рухів, спрямованих на здійснення ісламської революції серед шиїтської общини в Іраку. Для цього іракське керівництво активно використовувало військову підтримку Заходу та Радянського Союзу. Також значна фінансова допомога Іраку в його військовому конфлікті з Ісламською республікою надходила від монархії Перської затоки, зокрема саудівський уряд виділив Іраку фінансову допомогу в розмірі 30 млрд дол [6, с. 189]. Однак військова агресія баасистського режиму 1990 р. проти Кувейту призвела до розриву взаємовідносин між Іраком і Саудівською Аравією, що також позначилося на статусі самого Іраку, як головного союзника Саудівської Аравії в боротьбі із шиїтським Іраном [13, с. 216].

У 90-х рр. ХХ ст. можна спостерігати певний спад напруги у відносинах між Саудівською Аравією й Ісламською Республікою Іран, що, з одного боку було пов'язано з неприйняттям політики, яку здійснював режим

Садама Хусейна на Близькому Сході, а з іншого – у цей період відбувалися активні дипломатичні зносини між обома країнами, зокрема відбувся візит до Саудівської Аравії в 1997 та 1998 рр. тогочасного іранського міністра закордонних справ Алі Акбара Велаяті та президента ІРІ Мохаммеда Хатамі, а також відвідування саудівською делегацією на чолі з принцом Саудомаль Фейсалом сесії ОІС у Тегерані 1997 р. [13, с. 197]. До того ж дипломатичному зближенню обох країн сприяло прагнення Ірану приєднатися до РСАДПЗ – організації для протидії ісламському режиму в регіоні, створеної після перемоги Ісламської революції. Проте вже згодом відбувається нове зростання напруги між ІРІ та КСА, зважаючи на теракт 1996 р. в Хубрі, а також урахування новий етап ірано-американської конфронтації після подій 11/09; у підсумку – керівництво КСА задекларувало більш жорстку власну позицію щодо "іранської загрози" [14, с. 9].

Наприкінці ХХ ст. Іран зіткнувся зі зростанням напруженості та погіршенням відносин не тільки із Саудівською Аравією. Події Ісламської революції, прихід до влади Хомейні та становлення деструктивного зовнішньополітичного курсу негативно сприймалися арабськими державами, що, зрештою, у згадуваний період стало ключовою причиною фактичної ізоляції хомейністського Ірану в ісламському світі. Повалення монархії, заклики до поширення революційної хвилі особливо гостро сприймали серед близькосхідних монархій, що вбачали в цих подіях пряму загрозу існуванню власних політичних режимів; до того ж арабський світ, зважаючи на тривале арабсько-перське протистояння, загалом гостро сприймав будь-які спроби Ірану утвердитись у статусі регіонального лідера, що можна було спостерігати ще під час правління Рези Пехлеві. Приміром, солідарність із саудівською позицією щодо ІРІ розділяли більшість країн Перської затоки, зокрема й Кувейт, що пов'язував теракти в країні на початку 80-х рр. та замах на еміра Кувейту 1985 р. з іранською стороною, а також ОАЕ та Бахрейн, що вбачали в Ісламській республіці пряму загрозу власній державності через значну частку шийтського населення та наявність територіальних претензій у минулому [2; 13, с. 193]. Починаючи із 30-х рр. ХХ ст., Іран наполягав на входженні Бахрейну до власного складу, посилюючись на історичне минуле території, однак 1971 р. під тиском Сполучених Штатів та Великої Британії шах Ірану відмовився від своїх територіальних претензій [7, с. 439–440].

Ключовим моментом, що визначав характер відносин між Іраном і монархіями Перської затоки в зазначений період, був той факт, що на момент становлення Ісламської республіки більшість з них підтримала військову агресію Іраку, що впливало на зростання антагонізму між арабським світом й Іраном. Однак не можна стверджувати, що одностайна позиція країн близькосхідного регіону утримувалася протягом тривалого періоду. По мірі затягування Ірано-іракської війни країни Перської затоки поступово дистанціюються від Іраку; розцінюючи баасистський режим як ймовірну загрозу власній безпеці до нормалізації відносин з ІРІ вдається Кувейт [13, с. 195]. Варто також зауважити, що такі країни, як Катар та Оман, дотримувалися позиції нейтралітету в зазначеному питанні [13, с. 191].

Із завершенням Ірано-іракської війни та смертю Хомейні відбувається перегляд Ісламською республікою власної близькосхідної політики. Президентство Рафсанджані та Хатамі, їхня діяльність у зовнішньополітичному вимірі свідчить про початок розбудови прагматичної поведінки Ірану задля нормалізації відносин із сусі-

дніми країнами та подоланням ізоляції ІРІ [4, с. 520–525; 5, с. 96–100; 19; 26]. Проте ключова перешкода мирних ініціатив обох президентів полягала в наявності можливостей вищого духовенства Ірану та низки інших радикально налаштованих елементів, зокрема й представників Корпусу Вартових Ісламської Революції, просувати паралельно з офіційним керівництвом країни власну зовнішньополітичну лінію [3; 13, с. 28].

Махмуд Ахмадінежад, президент ІРІ 2005–2013 рр., загалом дублював кроки своїх попередників, спрямовані на зближення з арабським світом. За ініціативи Ахмадінежада іранська сторона винесла на розгляд країн Перської затоки низку ініціатив щодо розбудови регіональних структур з колективною безпекою й економічною кооперацією [13, с. 198–199]. Діяльність нового президента Ісламської республіки зосереджувалася також у налагодженні двосторонніх контактів. 2007 р., наприклад, Ахмадінежад здійснює дипломатичні візити до країн регіону, зокрема й до Саудівської Аравії. Мета зазначеного візиту полягала в пошуку точок зіткнення ірано-саудівських інтересів; іранська сторона спробувала надати саудівському керівництву гарантії щодо мирного характеру власної ядерної програми, а також пояснити свою присутність в Лівані, стверджуючи, що це не є виявом політики, спрямованої на досягнення регіонального домінування Ірану [13, с. 199–200].

Попри комплекс заходів щодо нормалізації відносин з арабським світом, негативним фактором, що унеможлилював будь-які спроби налагодження взаємозв'язків, був розпал нової ірано-американської конфронтації у зв'язку із чим адміністрація Буша-мол. ініціювала створення антишиїтської коаліції, куди, згідно з баченням Сполучених Штатів, мала також увійти Йорданія, вороже налаштована до ісламського режиму. Ключовим деструктивним елементом, що нівелював спроби ІРІ нормалізувати відносини із сусідніми країнами, була антиізраїльська риторика Ахмадінежада. Цей фактор становив подвійну проблему для арабського світу – з одного боку, невизнання Ізраїлю, фінансова, політична та військова підтримка режиму Асада, руху хуситів у Ємені, "Хезболли", ХАМАС та ОВП призводили до дестабілізації близькосхідного регіону; з іншого – послідовна підтримка іранським президентом Палестинського питання знаходила позитивний відгук серед певних прошарків суспільства арабських країн Близького Сходу, що, зі свого боку, трактувалось керівництвом згаданих країн як доказ іранського втручання в їхні внутрішні справи [27, с. 74–75].

Кульмінацією загострення на зазначеному етапі безпекової ситуації на Близькому Сході став розгляд адміністрацією Джорджа Буша-мол. планів щодо проведення військової операції проти ІРІ; це рішення схвально сприймалося близькосхідними союзниками Сполучених Штатів [13, с. 57; 13, с. 200]. Проте очікуваного збройного конфлікту вдалось уникнути у зв'язку з обранням 2009 р. Барака Обами президентом США. На відміну від Буша-мол., Обама дотримувався курсу нормалізації ірано-американських відносин, що, зі свого боку, негативно сприймалося близькосхідними союзниками Сполучених Штатів, зокрема Саудівською Аравією [13, с. 33–34].

Провал спроби Ахмадінежада налагодити ірано-саудівський діалог і знівелювати сприйняття ІРІ на міжнародній арені як потенційно небезпечної та ворожої країни можна пояснити аналогічними причинами провалу зовнішньополітичної діяльності Рафсанджані та Хатамі. Насамперед, ідеться про функціонування структур, автономних від уряду Ісламської республіки, чия діяльність контрастувала з декларативними заявами

керівництва країни. Така ситуація призводила до збільшення недовіри щодо щирості дій і намірів іранської сторони, внаслідок чого будь-яку ініціативу ІРІ сприймали скептично та з підозрою й розцінювали як завуальовану спробу зробити можливим за будь-яких умов утвердження Ірану в статусі регіонального лідера, що особливо негативно розцінюють країни Перської затоки. Також можна згадати характер ідеології Ісламської республіки, що є неприйнятною для більшості арабських країн, особливо для монархій регіону. Зважаючи на той факт, що ідеологія, проголошена Хомейні після перемоги Ісламської революції, продовжує залишатись основою легітимності панівного режиму, арабський світ переконаний у збереженні привабливості для керівництва країни ідеї "Експорту ісламської революції". Підтвердженням зазначеної тези знаходимо у зв'язках ІРІ з групуваннями на кшталт "Хезболли" та ХАМАС, у зміцненні іранського впливу в Лівані й Іраку, зближенні з алавітською Сирією [6, с. 205; 20, с. 29]. Відповідно, на тлі зазначених факторів скандал довкола ядерної програми Ірану сприймається не інакше як прямий доказ спроби отримати ісламським режимом ядерну зброю. Наостанок можна згадати давнє суперництво між Іраном й арабами, що, безсумнівно, накладає свій відбиток на нормалізацію ірано-арабського діалогу.

Проте все ж не можна оцінювати близькосхідну політику ІРІ за часів президентства Ахмадінежада як повністю провальну. Як певні позитивні моменти для Ірану можна навести приклад налагодження ірано-єгипетських відносин. Анвар Садат, президент Єгипту, на момент становлення Ісламської республіки, не приховував власну недружню позицію до режиму Хомейні. Джерелом суперечностей обох країн був ідеологічний конфлікт, відмінність у світоглядному баченні майбутнього Близького Сходу. Боротьба єгипетського уряду з діяльністю ісламістських груп, на кшталт "Братів мусульман", підписання кемпдевідських угод і примирення з Ізраїлем, надання притулку шаху Пехлеві після його втечі, а також просування американського впливу в регіоні – ці події піддавали жорсткій критиці з боку тогочасного керівництва ІРІ. Єгипет, зі свого боку, закидав Ірану втручання у внутрішні справи країни, звинувачував у підтримці ісламістських виступів проти уряду та у спробах зриву укладання мирного договору з Ізраїлем [13, с. 203]. Зрештою, з огляду на дедалі більший антагонізм між Іраном та арабським світом, конфронтацію ІРІ із Заходом та Ізраїлем, сторони розірвали дипломатичні відносини; з початком ірано-іракської війни Анвар Садат рішуче підтримав дії Саддама Хусейна, що спровокувало особливе роздратування Верховного лідера Ірану [13, с. 202]. 1981 р. відбувається замах на Садата, скоєний кадровим військовим збройних сил Єгипту Халедом аль-Ісламбулі, що призвело до загибелі президента країни. Символічною "реакцією" Рухолли Хомейні на підтримку Анваром Садатом дій баасистського режиму можна вважати найменування вулиці в Тегерані на честь аль-Ісламбулі [13, с. 202].

Такий крок іранської сторони особливо гостро сприймав наступник Садата, Хосні Мубараком, унаслідок чого перспектива налагодження відносин між обома державами була фактично неможливою. Як новий президент Єгипту, Мубарак залишився послідовником Садата щодо неприйняття ісламського режиму в Ірані. Ініціативи Рафсанджани та Хатамі в більшості випадків залишались поза увагою єгипетського президента, хоча варто зауважити, що перейменування 2004 р. вулиці аль-Ісламбулі знайшло позитивний відгук у єгипетській стороні [13, с. 205]. Така

ж позиція зберігалась і під час першої президентської каденції Ахмадінежада. Події арабської весни в ісламському світі позначились також і на суспільно-політичному житті Єгипту. У ході революції 2011–2013 рр. Хосні Мубарак та його уряд були відсторонені від влади, натомість унаслідок дострокових президентських виборів країну очолив Мухаммед Мурсі, член групи "Братів мусульман". На відміну від свого попередника, Мурсі здійснив крок назустріч нормалізації взаємовідносин між Єгиптом та Іраном. Завдяки цьому дипломатичні відносини обох країн були відновлені 2012 р. Однак з огляду на подальшу дестабілізацію Близького Сходу, сирійський конфлікт, новий етап загострення відносин ІРІ із США та країнами-союзницями в регіоні, говорити про ірано-єгипетське зближення завчасно [15].

Геополітична обстановка на Близькому Сході, зважаючи на наслідки "арабської весни" та терористичної діяльності ДАІШ у регіоні, загалом сприяла загостренню взаємовідносин Ісламської республіки з арабським світом. Ірано-американське зближення часів президентства Обама та Рухані, підписання Спільного всеосяжного плану дій (СВПД) та зняття санкцій з країни, підтримка режиму Асада та військова присутність ІРІ в Сирії, а також солідарність із хуситським рухом у Ємені – зазначені фактори викликають занепокоєння серед арабських країн регіону, що, у підсумку, реанімувало їхню впевненість у ревізіоністських намірах ісламського режиму [24, с. 15].

Нині, фактично, єдиними державами на Близькому Сході, дружніми до ісламського режиму в Ірані, є Ірак та Сирія, однак вони вже не мають того політичного впливу на міжнародній арені, як це було раніше.

Характеризуючи ірано-іракські дипломатичні відносини, можна стверджувати: вони досить тривалий час залишалися напруженими, що було пов'язано з військовою агресією баасистського режиму. Передумовою виникнення зазначеного конфлікту були суперечності щодо спільних кордонів, що були визначені в договорі від 1937 р. [7, с. 142]. 1958 р. в Іраку було повалено монархію та встановлено демократичну республіку; новий уряд, прагнучи продемонструвати свою незалежність, оголосив політику нейтралітету, припинивши своє членство у СЕНТО (Організація Центрального Договору на Близькому Сході) [7, с. 434–435]. Ці перетворення загострили ірано-іракські відносини, послабили позиції Іраку на світовій арені, водночас забезпечивши Ірану підтримку західних країн.

1969 р. шахський уряд, визнавши договір 1937 р. "імперіалістичним", ухвалив рішення про його анулювання в односторонньому порядку [7, с. 447; 18, с. 7]. Тиск на Ірак з боку Ірану, що підтримала Велика Британія, зростав, що в підсумку закінчилося розривом дипломатичних відносин обох країн. Іранська сторона в досліджуваній період також надавала допомогу курдським повстанцям в Іраку. Уряд Іраку, розуміючи своє не вигідне становище, вимушений був прийняти вимоги шахського режиму та врегулювати характер двосторонніх відносин за посередництва та допомоги арабських країн, зокрема Алжиру й Сирії. 1975 р. в Алжирі обидві сторони домовилися про "остаточне і міцне врегулювання всіх існуючих між ними проблем" [7, с. 448]. Проте, внаслідок Ісламської революції 1978–1979 рр. Іран втратив свій політичний вплив на світовій арені. Ісламська Республіка вийшла з Багдадського пакту, оголосивши натомість про вступ до Руху неприєднання, а також про свою підтримку Палестинського руху опору та дистанціювання від Заходу, особливо від Сполучених Штатів, що перетворилися із ключового партнера в ідеологічного

супротивника Ісламської республіки в регіоні. Отже, традиційні ірано-іракські суперечності, приглушені алжирськими угодами, отримали новий імпульс до розвитку.

Саддам Хусейн, тодішній очільник Іраку, розглядав можливість реваншу за Алжирські угоди 1975 р. Невдовзі після Ісламської революції Хусейн ухвалив рішення припинити діяльність опозиційних шиїтських угруповань Іраку, стративши лідера іракських шиїтів аятолу Мухаммада Бакіра ас-Садра, який підтримував близькі стосунки з Хомейні [4, с. 503]. 18 вересня 1980 р. парламент Іраку, продовжуючи політику свого лідера, оголосив про денонсацію договору 1975 р., посилаючись на його невідповідність інтересам іракського народу, а також невиконання Іраном ряду статей документа [4, с. 476]. Через чотири дні Садам Хусейн видав наказ про початок військових дій проти Ірану. Ірано-іракська війна 1980–1988 рр. стала одним з найбільших військових конфліктів ХХ ст. Тільки за перші роки сторони втратили близько 500 тис. осіб, а матеріальні збитки становили приблизно 150 млрд дол США станом на 1985 р. [6, с. 191; 21, с. 273]. У серпні 1988 р., перебуваючи на межі банкрутства, Іран погодився розпочати мирний діалог; сторони підписали акт про перемир'я і сіли за стіл переговорів, процес яких був доволі напруженим, оскільки ні Іран, ні Ірак не визнавали своєї поразки у війні. У ніч з 1 по 2 серпня 1990 р. Садам Хусейн учинив акт агресії проти Кувейту. Намагаючись обезпечити себе, іракська сторона зблизилася з Іраном, звернувшись із пропозицією про негайне укладання миру. Уряд країни запропонував, щоб основою майбутнього мирної угоди стали ті самі Алжирські домовленості 1975 р., які, фактично, були одним із формальних приводів початку війни між обома країнами; пропозиція була прийнята керівництвом Ісламської республіки і з 17 по 22 серпня 1990 р. Ірак вивів свої війська з іранської території [13, с. 216].

Можна стверджувати, що дипломатичне зближення цих обох країн було вимушеним. У січні 2002 р. президент США Дж. Буш-мол. у своїй промові, яку він виголосив перед конгресом, об'єднав Іран і Ірак разом з Північною Кореєю в так звану "вісь зла", звинувативши ці країни в підтримці світового тероризму. Через кілька тижнів в Ірані відбулась зустріч міністра закордонних справ Іраку Н. Сабрі та чинного на той момент президента Хатамі, де предметом обговорення стало напрацювання спільної протидії загрозі з боку Сполучених Штатів, а також пошуки шляхів нормалізації відносин.

Однак справжнє зближення обох країн розпочалося після повалення режиму Саддама Хусейна 2003 р. Ураховуючи те, що натеper більшість як демографічну, так і політичну становлять шиїти, іранський уряд прагне перетворити Ірак на власну зону впливу на Близькому Сході [8; 17, с. 9]. Окрім цього, Ірак розглядається Іраном як стратегічний союзник через наявність на своїй території великих запасів природних ресурсів, таких як нафта та природний газ, що певною мірою допомогло би Ірану зосередити власні ресурси для реалізації ядерної програми. Що стосується Іраку, то, ураховуючи те, що країна ніяк не може оговтатися після інтервенції США та Великої Британії, наявність стратегічного партнера, що здійснює власну ядерну програму, яка теоретично може бути переорієнтована на військово-спрямування, може допомогти Іраку зберегти суверенітет над власною територією, стримуючи потенційних противників від територіальних зазіхань [1, с. 127].

Вплив Ірану на події в зазначеній країні розширився завдяки його відносинам із шиїтською общиною в Іраку. Сполучені Штати, зі свого боку, не перешкоджали зміц-

ненню у владних структурах Іраку прихильників нормалізації відносин з Іраном та посилення шиїтського впливу в самій країні. 2005 р. США допустили підписання між Іраном та Іраком двох важливих угод: перша стосувалася обміну розвідданими з метою забезпечення безпеки та збереження стабільності. Інша угода зачіпала питання розвитку двостороннього торгово-економічного співпраці та розширення обсягів іранського експорту до Іраку, внаслідок чого натеper Сполучені Штати стикаються із суттєвими складнощами в боротьбі з іранським впливом в Іраку. Іранська сторона вітала перемогу на виборах в Іраку шиїтської більшості. Ісламська республіка виступає за збереження нинішнього режиму влади в Іраку, намагаючись таким чином зміцнити там домінуючі позиції шиїтських сил. Іран, безсумнівно, зацікавлений у тому, щоб американські війська були змушені піти з Іраку, після того як США, "надірвавшись" у ході іракської кампанії, остаточно відмовляться від ідеї проведення подібної операції проти Ірану.

Що стосується Сирії, то ця країна є союзником Ісламської республіки практично від самого утворення Ірану. Перше зближення Ірану та Сирії в 1980 р. було зумовлено спільною неприязню до режиму Хусейна в Іраку, а потім – протистоянням Сполученим Штатам та Ізраїлю [13, с. 202]. Режим Асада є не тільки, фактично, ключовим союзником Ірану в регіоні, але й географічно забезпечує ісламському режиму зв'язок з ліванським шиїтським угрупованням "Хезболла", чиє створення стало одним з найбільших досягнень післяреволюційного уряду Ірану [16, 25]. Сирія та "Хезболла" є найважливішими елементами в іранській "осі опору" США та Ізраїлю, і значна частина наявної в "Хезболлі" зброї, як вважається, надходить з Ісламської республіки саме через територію Сирії; без режиму Асада цей "міст" може бути обірваний [10]. Також серед сирійських повстанців поширені антишиїтські й антиіранські настрої, внаслідок чого керівництво Ірану стурбоване можливістю повалення режиму Асада та його заміщення проамериканським режимом, налаштованим на співпрацю із традиційними суперниками Ірану в регіоні, що ускладнить зв'язок з Ліваном; зазначені фактори спонукають Іран до рішучої підтримки режиму Асада [11].

Іран суттєво зміцнив свої зв'язки із Сирією в різних сферах і фактично домігся встановлення стратегічного союзу із цією країною. Показовим у цьому сенсі був візит президента Ірану Ахмадінежада, у межах його дипломатичних ініціатив щодо налагодження контактів на двосторонньому рівні, у Дамаск у кінці січня 2006 р. Ключовою метою переговорів обох сторін стало відпрацювання спільних дій у регіоні, у відповідь на що Сполучені Штати доклали зусиль для ізоляції Ірану та САР на міжнародній арені. Наразі в основі ірано-сирійських відносин перебуває, по-перше, спільна політична підтримка обох сторін, а також нарощення військово-технічної співпраці та фінансова підтримка з боку Ісламської республіки режиму Асада. Починаючи із 2014 р., можна також говорити про військову присутність Ірану на території Сирії в межах протидії ДАІШ і сирійській опозиції [6, с. 250–258].

Основу ірано-сирійського співробітництва формує спільність регіональних інтересів і схожість позицій із ключових проблем Близького Сходу. Ситуація в Лівані перебувала в основі пріоритетів сирійських та іранських стратегічних інтересів у регіоні, що особливо виявлялось під час війни 2006 р. Підозрюючи, що справжньою метою військової операції Ізраїлю в Лівані є не так знищення "Хезболли", як завдання удару по сирійській присутності,

а також залучення Сполучених Штатів до конфлікту, що надавало йому міжнародного характеру, ісламський режим, а особливо Ахмадінежад, відкрито наголошували на прямій конфронтації з Ізраїлем у випадку військових дій проти Сирії. За підтримки ІРІ режим Асада розраховував частково нівелювати наслідки міжнародного тиску щодо Лівану; Іран, зі свого боку, сподівався на продовження сирійської підтримки ліванської "Хезболли". Керівництво обох країн розглядало "Хезболлу" й інші організації політичного ісламу, приміром ХАМАС, як вагомий фактор протидії спробам Сполучених Штатів й Ізраїлю зміцнити свої позиції на Близькому Сході, що суперечило ірано-сирійським інтересам у регіоні.

Варто також зауважити, що з приходом до влади радикального крила в іранському політикумі (2020–2021 рр.), чий підхід до напрацювання зовнішньополітичного курсу Ісламської республіки базується на збереженні ідеологічного "фасаду" в зовнішній політиці та на формальному дотриманні доктрини хомейнізму, слід очікувати нову ескаляцію напруги в регіоні, адже чинні конфронтаційні фактори, що провокують різке погіршення взаємозв'язків між ІРІ та близькосхідними країнами, усе ще не усунуті [22]. Риторика нового уряду та, зокрема, самого президента Раїсі щодо ключових регіональних політичних і безпекових питань свідчить про характерну реакційну позицію Ісламської республіки на міжнародній арені [23, 25, 26]. Наближеність Раїсі до Алі Хаменеї, чинного Верховного лідера Ірану, у зазначеному випадку яскраво ілюструє динаміку зовнішньополітичного дискурсу іранської сторони на найближчі чотири роки, оскільки саме Верховний лідер, згідно з конституцією ІРІ, є гарантом імплементації та підтримки ідеологічного фактору в зовнішній політиці Ісламської республіки [10, с. 8–9; 12].

Висновки. У пропонованій статті наведено аналіз характеру взаємовідносин ІРІ із країнами близькосхідного регіону та розглянуто передумови, що сприяли становленню конфронтації. Відносини Ірану та країн Близького Сходу розвиваються крізь призму конфлікту на політичному, ідеологічному, безпековому та релігійному підґрунті. Водночас конфлікт Ірану з арабським світом має багатомірну історію, що пов'язано з арабським завоюванням Ірану 644–651 рр. Відповідно, зазначений чинник певною мірою слугує відповіддю, чому наразі продовжує існувати проблема пошуку шляхів мирного врегулювання чинного конфлікту, які мали б задовольнити обидві сторони. До того ж конфлікт ІРІ з країнами регіону підживлюється за рахунок реакційного та ревізійного дискурсу зовнішньої політики Ісламської республіки, її ідеологічного характеру, що передбачає політичну й безпекову дестабілізацію Близького Сходу. Опоненти Ісламської республіки в регіоні, зі свого боку, схильні до ескалації конфлікту та не бажають вдаватися до мирного врегулювання наявних проблем у взаємовідносинах сторін, що демонструє характер риторики щодо Ірану, зокрема й ключового опонента ІРІ серед арабських країн Близького Сходу – Саудівської Аравії. Саме саудити підтримали та сприяли розгортанню конфлікту в регіоні, починаючи з 2019 р., а також доклали зусиль задля залучення до цього конфлікту інших країн, як Близького Сходу, так і позарегіональних акторів з метою формування антиіранської коаліції. Наразі можна вказати такі ключові моменти, що підживлюють конфронтацію між ІРІ та антиіранською коаліцією:

- вплив тривалого сунітсько-шиїтського протистояння;
- різні візії щодо палестинського питання, визнання Ізраїлю;

- деструктивний зовнішньополітичний дискурс Ірану, котрий призводить до безпекової дестабілізації Близького Сходу;
- різні підходи щодо оцінки чинної системи міжнародних відносин та поведінкової моделі близькосхідного регіону на світовій арені;
- регіональні амбіції політикуму Саудівської Аравії: прагнення до політичного, економічного домінування в регіоні, закріплення статусу центру релігійної консолідації;
- загроза суверенітету та територіальній цілісності монархій Перської затоки з огляду на реакційний характер теоретичних настанов зовнішньої політики Ірану, акумульованих у доктрину "хомейнізму";
- геополітичний інтерес окремих представників антиіранської коаліції щодо унеможливлення напрацювання мирних шляхів урегулювання проблеми;
- фактор ядерної програми Ірану, який розцінюють лише в контексті ймовірного інструменту для тиску на світову спільноту;
- використання проксіструктур, діяльність яких спрямовано на підрив безпекового стану близькосхідного регіону;
- присутність позарегіональних акторів – США, активна співпраця монархій Перської затоки з американською стороною в контексті політичного й економічного стримування Ісламської республіки.

Варто також зауважити, що певні країни регіону зайняли нейтральну позицію щодо конфлікту. Це, зокрема, Оман та Катар; останній завдяки своїй позиції зазнав короткотривалої політичної, економічної та гуманітарної ізоляції, інспірованої Саудівською Аравією та ОАЕ. Урешті, перемога консервативного крила в політичному житті Ісламської республіки (2020–2021 рр.) дозволяє припускати подальше зростання напруги у відносинах між Іраном та країнами регіону.

Список використаних джерел

1. Завада Я. І. Іранська ядерна програма в контексті світової та регіональної безпеки : дис. д-ра політ. наук : 052. 2020. 248 с.
2. Ігнат'єв П. М. Бахрейн: як вижити на роздоріжжі між Саудівською Аравією та Іраном? *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2019. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/3941>.
3. Лукіна Т. О. Релігійний фактор зовнішньої політики Ірану. *Емінак*. 2012. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eminak_2012_1-4_11.
4. Алієв С. М. История Ирана XX век. Москва: ИВ РАН; Крафт+, 2004. 648 с. (История стран Востока).
5. Афганистан, Иран, Пакистан: время выборов и перемен / [Ю. А. Тутков, М. Р. Арунова, В. Г. Коргун и др.]. Москва: Институт востоковедения РАН, 2006. 242 с.
6. Ганиев Т. А. Задонский С. М., Карякин В. В. Военная мощь Исламской Республики Иран: военная политика и вооружённые силы страны. Том II. Москва: Институт Ближнего Востока, 2019. 498 с.
7. Иран. Очерки новейшей истории / С. М. Алиев, А. З. Арабаджян, А. И. Демин, В. В. Трубецкой. Москва: Наука, 1976. 470 с.
8. Розов А. А. Шиитский фактор в ирано-иракских отношениях. *Институт Ближнего Востока*. 2006. URL: <http://www.imes.ru/?p=4315>.
9. Arjomand S. After Khomeini Iran Under His Successors. 198 Madison Avenue, New York, New York 10016: Oxford University Press, Inc., 2009. 281 p.
10. Constitution of the Islamic Republic of Iran. URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ir/ir001en.pdf>.
11. Crooke A. Syria and Iran: the great game. *The Guardian*. 2011. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/nov/04/syria-iran-great-game>.
12. Golkar S. Ebrahim Raisi: The cleric who could end Iranian hopes for change. *Al Jazeera*. 2019. URL: <https://www.aljazeera.com/opinions/2019/1/5/ebrahim-raisi-the-cleric-who-could-end-iranian-hopes-for-change>.
13. Hunter S. Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era. ABC-CLIO, LLC 130 Cremona Drive, P.O. Box 1911 San: Praeger An Imprint of ABC-CLIO, LLC, 2010. 332 p.
14. Iran, Hizbullah, Hamas and the Global Jihad: A New Conflict Paradigm for the West / [D. Gold, M. Yaalon, S. Shapira and others]. *Jerusalem Center for Public Affairs*. 2007. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/43809/iran-hizbullah-hamas_full.pdf.

15. Iran Hopes to Resume Relations with Egypt. *Asharq Al-Awsat*. 2021. URL: <https://english.aawsat.com/home/article/3254811/iran-hopes-resume-relations-egypt>.
16. Iran's Networks of Influence in the Middle East. *The International Institute for Strategic Studies*. 2019. URL: <https://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier>.
17. Iraq: Sunni Arabs. *Country Policy and Information Note*. 2021. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/951169/Iraq_-_Sunni_Arabs_-_CPIN_-_v3.0_-_January_2021_-_ext.pdf.
18. Karsh E. *The Iran-Iraq War 1980–1988*. Elms Court Chapel Way, Botley, Oxford OX2 9LP: Osprey Publishing, 2002. 96 c.
19. Küntzel M. From Khomeini to Ahmadinejad. *Hoover Institution*. 2006. URL: <https://www.hoover.org/research/khomeini-ahmadinejad>.
20. Marschall C. *Iran's Persian Gulf policy: from Khomeini to Khatami*. 11 New Fetter Lane, London EC4P 4EE: RoutledgeCurzon, 2003. 228 p.
21. Monshipouri M. *Middle east Politics Changing Dynamics*. 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4R: Routledge, 2019. 393 c.
22. Motamedi M. Hardliner Ebrahim Raisi elected Iran's new president. *Al Jazeera*. 2021. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2021/6/19/raisi-winsirans-presidential-election-amid-low-turnout>.
23. Motamedi M. Who is Ebrahim Raisi, Iran's next president? *Al Jazeera*. 2021. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2021/6/19/who-is-ebrahim-raisiirans-next-president>.
24. Rezaei F. *Iran's Foreign Policy After the Nuclear Agreement*. Gewerbestrasse 11, 6330 Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2019. 261 p.
25. Sadjadpour K. Iran: Syria's Lone Regional Ally. *Carnegie Endowment for International Peace*. 2014. URL: <https://carnegieendowment.org/2014/06/09/iransyria-s-lone-regional-ally-pub-55834>.
26. The Republic of India and the Islamic Republic of Iran "The New Delhi Declaration". *The Ministry of External Affairs of India*. 2003. URL: <https://www.mea.gov.in/other.htm?dtl/20182/the+republic+of+india+and+the+islamic+republic+of+ira>.
27. Yonah A., Hoenig M. The new Iranian leadership: Ahmadinejad, terrorism, nuclear ambition, and the Middle East. 88 Post Road West, Westport, CT 06881: Praeger Security International, 2008. 361 p.

Надійшла до редколегії 02.12.21

V. Kiianytsia, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

IRAN'S FOREIGN POLICY TOWARDS ARAB MIDDLE-EAST

The article considers the peculiarities of formation Iran's foreign policy course towards Middle-East region. The character of relationship's evolution of IRI and region's States is determined. The causes of occurrence of number of current issues, obstructing to constructive dialogue between Islamic republic and Middle-East States, are examined. The probable scenario of Iran's foreign policy discourse during political majority is formulated.

Keywords: Iran, Middle-East, sunni-shia conflict, regional security, foreign policy.